

Ольга Миколаївна ТКАЧЕНКО

доцент кафедри економіки і права Інституту економіки і управління,
Національний університет харчових технологій
ORCID ID: 0000-0002-1468-8091

Оксана Миколаївна КРАМАРЕНКО

старший викладач кафедри економіки і права ННІ ЕіУ (навчально наукового інституту
економіки і управління), Національний університет харчових технологій
ORCID ID: 0000-0002-2216-7149

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

Ткаченко О. М., Крамаренко О. М. Правові аспекти гарантії реалізації конституційних екологічних прав громадян. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2022. Том 7. № 2. С. 305 – 313.

Анотація

У статті проведено дослідження сучасних правових аспектів, які регламентують сукупність екологічних прав громадян, а також основних засад, що забезпечують їх реалізацію у практичній площині. Досліджено сутність та зміст екологічного права, структуровано його функціонал та основні форми прояву. Проаналізовано діюча вітчизняна система гарантій реалізації екологічних прав людини. Доповнено її методико-практичні аспекти з позицій відокремлення інституційної складової із наявними формами прояву. Функціональний концепт екологічного права визначений і досліджений з позицій одного з найбільш перспективного, пріоритетного і ключового елементу сталого розвитку суспільства і національних економік у сучасній практиці розвинутих країн світу. Представлено авторський підхід до формування системи інструментів організаційно-економічного механізму забезпечення реалізації конституційних екологічних прав громадян. Досліджено провідний світовий досвід реалізації суспільних екологічних прав. Визначено, що екологічні пріоритети, права і цілі постають базовими стратегічними домінантами подальшого розвитку суспільства, як на рівні провідних національних економік, так і у глобальному масштабі. За результатами дослідження та систематизації зарубіжного і вітчизняного досвіду визначено пріоритетні напрями подальшого удосконалення забезпечення гарантій реалізації екологічних прав громадян. Серед основних з найбільш перспективних напрямів для вітчизняної практики рекомендовано: врахування прогресивного світового досвіду розробки й прийняття екологічного кодексу, використання цифрових інструментів сприяння реалізації екологічних програм і проєктів розвитку, забезпечення гарантій доступу суспільства до відповідної інформації, поширення практики екологічного аудиту та складання екологічної звітності. Визначено, що підґрунтям механізму реалізації екологічних прав населення країни має стати підвищення рівня суспільної свідомості, популяризація глобальних та національних ініціатив сталого розвитку, підвищення рівня загальнонаціональної екологічної культури.

Ключові слова: екологічні права, гарантії, екологічна безпека, конституційні гарантії, сталий розвиток, механізм забезпечення реалізації екологічних прав.

Olga TKACHENKO

Associate professor of the Department of Economics and Law of the Institute of Economics and Management, National University of Food Technologies

Oksana KRAMARENKO

Senior Lecturer of the Department of Economics and Law
(Institute of Economics and Management) of the Institute of Economics and Management,
National University of Food Technologies

**LEGAL ASPECTS GUARANTEEING IMPLEMENTATION OF CONSTITUTIONAL
ENVIRONMENTAL RIGHTS OF CITIZENS**

Tkachenko O., Kramarenko O. Legal aspects guaranteeing implementation of constitutional environmental rights of citizens. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*. 2022. Volume 7. № 2, pp. 305 – 313.

Abstract

The article researches modern legal aspects that regulate the set of environmental rights of citizens, as well as the basic principles that ensure their implementation in the practice. The essence and content of environmental law were studied, its functionality and main forms of manifestation were structured. The current domestic system of guarantees for the realization of environmental human rights is analyzed. Its methodological and practical aspects were supplemented from the standpoint of separating the institutional component from the existing forms of manifestation. The functional concept of environmental law is defined and studied from the standpoint of one of the most promising, priority and key elements of the sustainable development of society and national economies in the modern practice of the developed countries of the world. The author's approach to the formation of a system of tools for the organizational and economic mechanism for ensuring the implementation of the constitutional environmental rights of citizens is presented. The world's leading experience in the implementation of social environmental rights has been studied. It was determined that environmental priorities, rights and goals become the basic strategic dominants of the further development of society, both at the level of leading national economies and on a global scale. According to the results of research and systematization of foreign and domestic experience, priority directions for further improvement of guaranteeing the implementation of environmental rights of citizens have been determined. Among the main and most promising directions for domestic practice are recommended: taking into account the progressive world experience of developing and adopting the environmental code, using digital tools to promote the implementation of environmental programs and development projects, ensuring the guarantee of society's access to relevant information, spreading the practice of environmental auditing and drawing up environmental reporting. It was determined that raising the level of public awareness, popularizing global and national sustainable development initiatives, and raising the level of national environmental culture should be the basis of the mechanism for realizing the environmental rights of the country's population.

Keywords: *environmental rights, guarantees, environmental safety, constitutional guarantees, sustainable development, mechanism for ensuring the implementation of environmental rights.*

JEL classification: K32

Вступ

Екологічні проблеми та питання за останні роки постають все більш актуальними та викликають значний інтерес у всіх сферах економічного, політичного та суспільного життя як у національному, так і у глобальному масштабах. Перетин площин екологічного права і суспільних прав людини на чисте навколишнє середовище викликає появу нових можливостей управління, покращення рівня якості життя населення, удосконалення механізмів захисту прав теперішніх та майбутніх поколінь, збереження природних ресурсів як основи існування людства. Екологічні права є основними правами людини та суспільства. Пріоритети останніх десятиліть, коли найбільшу цінність отримали матеріальні права і блага, у теперішній час активно трансформуються у напрямі набуття, використання і захисту прав на сприятливе навколишнє середовище, яке постає головною передумовою якісного життя людини та реалізації всіх інших прав суспільства.

Актуальність та значимість правових аспектів реалізації екологічного права сформувавши передумови виключного інтересу до даної проблематики з боку значної кількості відомих вітчизняних та зарубіжних вчених. Питання правового забезпечення екологічних прав громадян і суспільства останніми роками постають ключовим трендом у дослідженнях і публікаціях авторів, серед яких значний внесок зробили: Андрейцев В., Антонюк У., Борденюк О., Глуханчук О., Демчук Т., Дрижак В., Ємець Л., Корж З., Ніценко В., Сливка М., Шелудяков Р. та інші вчені.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження правових аспектів гарантій реалізації екологічних прав людини та суспільства за сучасних умов вирішення екологічних питань у вітчизняній та зарубіжній практиці.

Виклад основного матеріалу

Конституційні екологічні права людини тісно асоціюються з правами на довкілля, чисте навколишнє середовище, які вже постають базисом для задоволення інших життєво необхідних прав і потреб, наприклад, права на здоров'я та права на життя та його певну тривалість. Екологічні права та обов'язки громадян характеризуються як сукупність правових норм і засобів у сфері задоволення інтересів з охорони та відтворення екологічних систем та їх складових, охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки [1, с. 44; 2, с. 21]. Ґрунтовні дослідження Андрейцева В.І. у даному нормативно-практичному контексті дозволили йому виділити до окремої комплексної галузі – «право екологічної безпеки» [3, с. 20].

Площина екологічних прав має певну структурованість і передбачає: 1) право на користування чистим повітрям, водою, землею, іншими природними ресурсами; 2) право на отримання матеріальних і нематеріальних благ, пов'язаних із використанням природних ресурсів і навколишнього середовища (рекреаційні, естетичні потреби тощо); 3) право на безпечні товари і послуги; 4) право на безпечну по відношенню до навколишнього середовища поведінку інших суб'єктів суспільства; 5) право на захист екологічних інтересів та відшкодування збитків і наслідків у разі завдання шкоди власному здоров'ю та життю; 6) право на інформацію та участь у екологічних проектах, право брати участь у вирішенні соціально значимих екологічних питань; 7) право на одержання екологічної освіти; 8) право на екологічну безпеку; 9) інші права.

Сфера реалізації екологічних прав громадян та суспільства зазнає значних трансформацій та й досі не є повною мірою опрацьованою як з концептуальних, так і з правових і практичних позицій. Сам концепт «екологічні права» є досить перспективним, визначений пріоритетним і прийнятий як ключові засади сталого розвитку суспільства і національних економік у більшості розвинутих країн світу. Проте, часто істотні труднощі виникають при перетворенні даного концепту на діючий інституційний механізм з відповідним нормативно-правовим забезпеченням. Досить потужним залишається дисбаланс інтересів бізнесу та людини (суспільства) у частині екологічних аспектів їх розвитку, невідпрацьованими є конкретні інструменти його відновлення з боку державних органів управління, часто невисоким постає ступінь соціально-екологічної відповідальності суб'єктів господарювання та громадян. Поряд з цим, екологічні аспекти, а й відповідно, і екологічні права, обов'язки і відповідальність все частіше стають ключовими засадами управління на всіх рівнях господарювання.

Необхідність забезпечення відповідних екологічних прав людини викликає необхідність формування і надання відповідних гарантій з боку інституційних органів управління. Вчені серед таких гарантій розрізняють загальні (економічні), юридичні та організаційні гарантії [4, с. 51]. Антонюк У.В. дану систему гарантій екологічного права у межах національного простору доповнює соціальними, політичними, ідеологічними засадами [5, с. 102].

До економічних гарантій відносять захист матеріальних інтересів суб'єктів суспільства у екологічному просторі. Чисельні науковці у складі економічних гарантій у першу чергу виділяють права людини на екологічно безпечні продукти харчування [6, с. 109; 7, с. 10]. Юридичні гарантії передбачають набір інструментів і форм забезпечення реалізації екологічних прав, обов'язків і відповідальності у нормативно-правовому форматі. Конституцією України закріплені базові юридичні гарантії екологічних прав людини: права на об'єктивну інформацію про навколишнє середовище, у т.ч право на екологічну інформацію від приватних бізнес-суб'єктів, та право на відшкодування негативних наслідків, спричинених порушенням законодавства у частині екологічних аспектів.

Організаційні гарантії екологічного права людини об'єднують заходи, методи та форми охорони навколишнього середовища, відновлення біо- та природних ресурсів, що здійснюються інституційними органами та публічними організаціями на різних рівнях господарського управління. З огляду на зміст та специфіку засобів забезпечення реалізації екологічного права у суспільстві вважаємо доцільним доповнити систему гарантій групою інституційних гарантій (рис. 1).

Рис. 1. Гарантії реалізації екологічних прав громадянина та суспільства

Джерело: складено автором за [1 – 4, 8].

Юридичні критерії реалізації екологічного права людини у законодавстві України доповнено також у вигляді конкретних індикаторів та їх кількісного значення: гранично допустима концентрація шкідливих речовин у елементах навколишнього середовища, гранично допустима концентрація шкідливих у продуктах харчування, максимально можливі ступені акустичного, електромагнітного, радіаційного тощо впливу на складові навколишнього середовища [9].

Світовий досвід свідчить, що процедура запровадження екологічного права людини у фундаментальний правовий базис має пройти наступні основні етапи: 1 етап – визнання права суспільства та окремих її суб'єктів на чисте навколишнє середовище та формування відповідної екокультури як організаційного базису управління. На цьому етапі держава та суспільство бере на себе зобов'язання та відповідальність щодо охорони, збереження та відновлення природних ресурсів і навколишнього середовища для забезпечення якості життя населення. На другому етапі права людини на екологічний захист та належні екологічні умови життя мають бути процесуально відпрацьовані та закріплені у відповідних законодавчих актах, кодексах, концепціях стратегічного розвитку. На третьому етапі екологічні права мають бути включені до складу конституційних прав як фундаментальні та такі, що формують основу правового механізму державного управління.

В Україні такими нормативно-правовими актами постають Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [10], Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека України», Конституція України, у якій зазначено що «...людина, її здоров'я, права та безпека складають основну соціальну цінність» [11].

Відповідно до чинного законодавства сукупність зобов'язань держави щодо механізму забезпечення екологічних прав громадян має забезпечуватись за рахунок здійснення наступних основних заходів: 1) покращення стану навколишнього середовища; 2) запобігання шкідливому та руйнівному впливу з боку діяльності суб'єктів господарювання; 3) забезпечення фінансування, планування та виконання природоохоронних заходів; 4) відшкодування шкоди здоров'ю громадян внаслідок дії факторів і подій, пов'язаних з порушенням чинного екологічного законодавства; 5) формування системи інформаційно-аналітичного забезпечення управління природоохоронною діяльністю; 6) гарантування права громадян країни на доступ до безпечного навколишнього середовища та екологічних благ.

Розробка та реалізація механізму реалізації забезпечення конституційних екологічних прав людини формує декілька важливих аспектів соціально-економічного управління та юридичного супроводження. Так, можливість визнання прав людини і суспільства на екологічне навколишнє середовище постає передумовою закріплення у чинному законодавстві законного права жити у чистому гідному середовищі, яке сьогодні розглядається як фундаментальне право людини. Розробка процесуальних норм, що дозволяють громадянам захищати свої права жити у на чистому навколишньому середовищі, формують дієві інструменти участі суспільства у процесах управління і прийнятті рішень, які стосуються екологічних питань. Це відкриває поле для активізації суспільних екологічних ініціатив на більш високому рівні із чіткими важелями впливу на значимі для населення питання. Крім того, механізм гарантування захисту екологічних прав формує чіткі межі відповідальності уряду у питаннях захисту навколишнього середовища на загальнодержавному і місцевому рівнях управління, що також формує певні гарантії суспільству.

За сучасних умов інструменти механізму гарантування та захисту екологічних прав громадян постійно удосконалюються та набувають нових форм і змісту. Найбільше розповсюдження у практиці забезпечення гарантій реалізації екологічних прав отримали інструменти, представлені на рис. 2.

З точки зору практичної реалізації складними на сьогодні залишаються механізми та інструменти відшкодування шкоди, заподіяної громадянам внаслідок порушення екологічного законодавства. Недосконалість методів кількісного виміру та визначення шкоди, заподіяною здоров'ю та майбутньому стану фізичної особи внаслідок порушення її екологічних прав, постає значними недоліком при використанні адміністративних і судових важелів захисту. В основному, кількісна оцінка такої шкоди визначається за даними проведених медичних, наукових та екологічних експертиз. Разом з тим, як зазначають вітчизняні експерти, судова практика відшкодування завданої шкоди внаслідок порушення екологічних прав громадян в Україні є досить суперечною та недосконалою, а подібні звернення не набули такого масового характеру, як у зарубіжних країнах [12].

У 2021 р. рада ООН з прав людини прийняла резолюцію, яка визнає право людини на чисте, здорове та стає навколишнє середовище одним з основних прав людини, яке було визнано 150 країнами. Базисом цієї резолюції постала Стокгольмська декларація 1972 року, яка визначала, що «...людина має право на свободу, рівність і адекватні умови життя у навколишньому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне та благополучне життя» [13]. Характер такого права на чисте навколишнє середовище у світовій практиці

багатьох країн носить статус «права-вимоги». З юридичної точки зору право на чисте навколишнє середовище має свої процесуальні та істотні наслідки. У зв'язку з цим, країни, що прийняли до національної практики резолюцію ООН, розробили та використовують елементи, які забезпечують ефективне здійснення права громадян на еко-середовище.

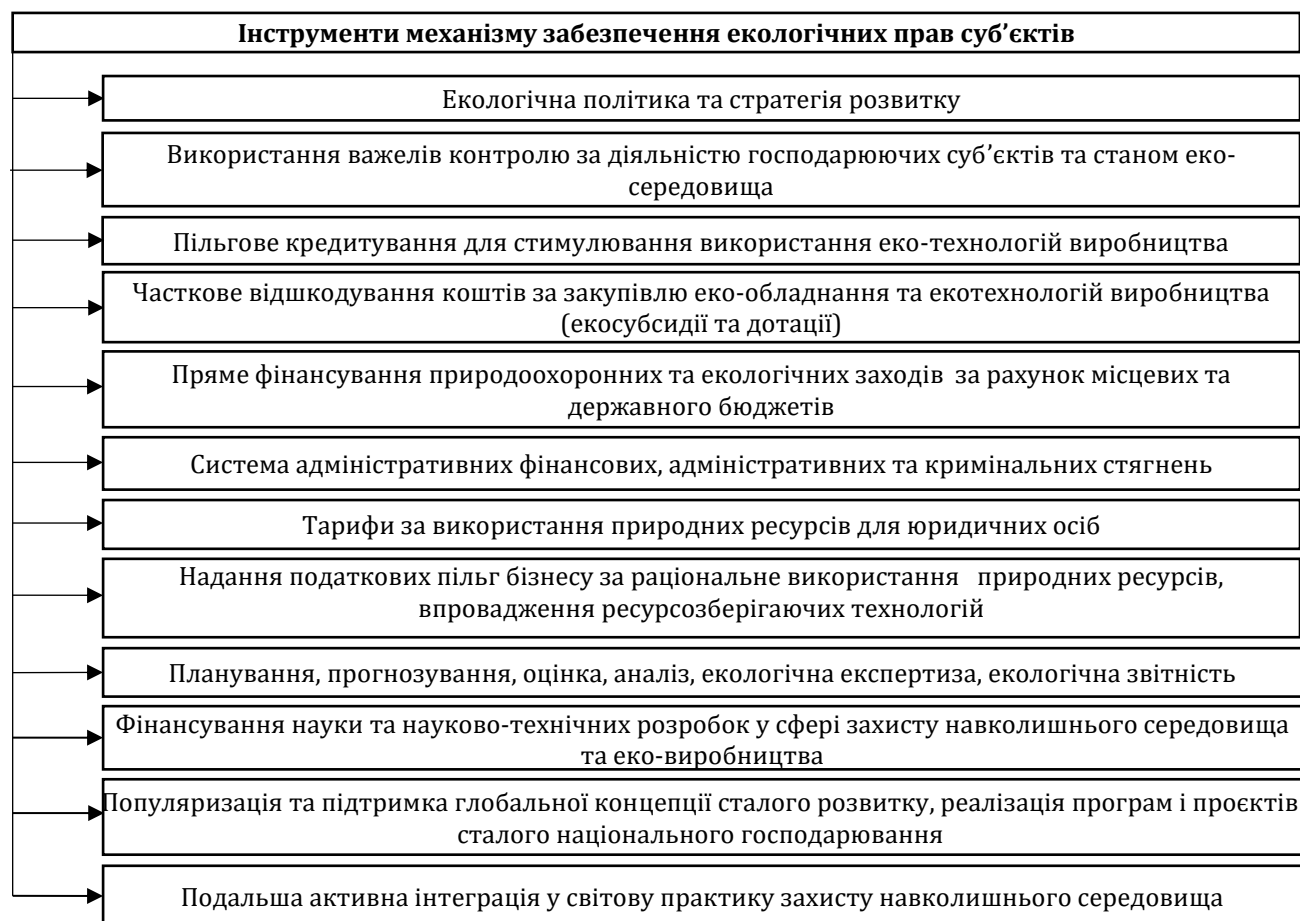

Рис. 2. Інструменти організаційно-економічного механізму забезпечення реалізації конституційних екологічних прав громадян

Джерело: авторська розробка

Конституційні права на здорове і чисте навколишнє середовище громадян передбачають дотримання процесуальних прав (право на отримання відповідної інформації, право на захист прав у судовому порядку, право на участь у вирішенні важливих для суспільства екологічних питань і питань, пов'язаних з впливом господарської діяльності на природні ресурси та навколишнє середовище тощо).

Поряд із процесуальними аспектами конституційне право на чисте середовище передбачає також матеріальну його складову, яка проявляється у можливості отримання відповідних благ, послуг, товарів, які не наносять шкоди здоров'ю людини та забезпечують реалізацію його права на гідне і здорове життя (чисте повітря, безпечні умови життя, безпечні продукти харчування та непродовольчі товари тощо).

Поряд з цим, світові аналітики сьогодні зауважують, що реалізація та захист прав людини на чисте та безпечне для життя навколишнє середовище постає складним з точки зору механізмів реалізації та державного контролю завданням [14-16]. Одним з напрямів реалізації даної проблеми може стати прийняття екологічного кодексу, у якому буде закріплена сукупність норм екологічного права. На сьогодні у світі діє практика правових норм органічного екологічного кодексу або екологічного кодексу (Франція, Швеція). Сучасна екологічна політика розвинутих країн світу ґрунтується на глобальній концепції сталого розвитку, реалізації права кожного громадянина на

сприятливе навколишнє середовище, зміцнення законності та дієвості інструментів з його захисту та забезпеченні екологічної безпеки.

Для досягнення цілей сталого розвитку, одним з визначальних серед яких постають екологічні права людини, необхідним є збалансування таких прав у контексті високого рівня екологічної свідомості, відповідних обов'язків та відповідальності суспільства за збереження навколишнього природного середовища. Права реалізуються у тій же площині, де є високий рівень відповідальності та громадянської свідомості. Лише за такого підходу можливо забезпечити охорону, збереження та частково відтворення та відновлення природних ресурсів, необхідних для забезпечення гідного рівня життя теперішніх і майбутніх поколінь.

У частині удосконалення механізмів реалізації і гарантій економічних прав людини та суспільства актуальними формами є створення онлайн платформ з актуальною інформацією про поточний стан довкілля того чи іншого регіону (населення пункту): стан повітря, питної води, водойм для відпочинку. У багатьох країнах створені і діють спеціалізовані екологічні судові інстанції та трибунали із відповідним повноваженнями та функціональним спектром обов'язків у спектрі сприяння національній екологічній політиці сталого розвитку (Національний зелений трибунал Індії, екологічний суд Швеції).

Важливого значення у забезпеченні реалізації екологічного права людини і суспільства сьогодні набувають комплексні програми сталого розвитку на різних рівнях господарського управління. Так, перспективним для національної економіки може стати обґрунтування програм і проектів сталого розвитку міст, промислових або сільських територій. Центральним елементом таких програм є розробка соціально-економічних та екологічних моделей сталого розвитку, які стратегічно орієнтовані на досягнення цілей сталого розвитку регіонів (населених пунктів, галузей). У європейській практиці вже сьогодні діють місцеві комітети (ради) з питань сталого розвитку, зокрема, у розв'язанні екологічних питань на місцевому та регіональному рівнях. Механізм фінансового забезпечення екологічно сталих проектів і програм може ґрунтуватись на поєднанні державного, місцевого фінансування та механізмі державно-приватного партнерства.

Виключно важливе значення у реалізації гарантій на екологічні права має підвищення рівня інформаційної доступності та залучення суспільства до інформаційних джерел. Напрямами розв'язання даного завдання може постати подальша цифровізація національної економіки, зокрема, створення digital-платформ, які надаватимуть вільний та швидкий доступ до інформації з екологічних питань всім користувачам, доступ до судових процесуальних інструментів і рішень у частині екологічних справ. Цифрові інструменти також сприятимуть пошуку потенційних інвестиційних ресурсів для реалізації екологічних проектів і програм як на національному, так і на міжнародному платформному рівні управління фінансовим капіталом.

Захист екологічних прав суспільства потребує постійного удосконалення системи екологічних стандартів і вимог, які є обов'язковими для всіх суб'єктів суспільно-господарських відносин. Актуальними для вітчизняної практики бізнесу постають такі інструменти, як екологічний аудит та екологічна звітність, які у країнах ЄС вже здійснюються на обов'язковій основі та сприймаються бізнесом і суспільством як інструмент забезпечення прозорості, здобуття довіри до компаній з боку споживачів і соціально активних груп, нарощування репутаційного капіталу і вартості бізнесу у цілому.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Проведені дослідження показали, що екологічні права у теперішній час постають основними правами людини та суспільства, які у коротко- та довгостроковій перспективі визначатимуть можливості забезпечення гідних умов існування людства та якості життя населення. Гарантії реалізації конституційних екологічних прав діють у

таких основних вимірах: економічній, безпосередньо юридичній, організаційній та інституційній, які мають у сукупності становити єдиний механізм їх здійснення. Основними інструментами організаційно-економічного механізму реалізації екологічних прав мають стати: екологічні стратегії і програми, економічне прогнозування й планування, важелі фінансового забезпечення реалізації екологічних програм (інвестиції, дотації, пільги, кредити), важелі екологічного контролю і екологічна звітність, засновані на сучасних екологічних стандартах. Суспільно необхідним підґрунтям реалізації екологічних прав людини має стати підвищення рівня суспільної свідомості, популяризація глобальних та національних ініціатив сталого розвитку, підвищення рівня загальнонаціональної екологічної культури. Напрямами подальшого удосконалення заходів інституційної підтримки реалізації екологічних прав населення країни можуть стати прийняття національного екологічного кодексу, реалізація екологічних моделей сталого розвитку регіонів і міст, цифровізація управління розв'язанням екологічних питань, зокрема, у частині інформатизації суспільства та пошуку інвестиційних ресурсів для здійснення екологічних програм.

Список літератури

1. Краснова М.В., Краснова Ю.А. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2021. 148 с.
2. Демчук Т.І., Борденюк О.В., Шелудяков Р.С. Екологічне право України: навч. посіб. Чернівці. 2021. 100 с.
3. Андрейцев В.І. Система права екологічної безпеки: законодавчі засади, проблеми праворозуміння, формування, викладання. Системи галузей права в умовах глобальних екологічних викликів: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 листопада 2020 р., м. Київ). Наук. ред. В.А. Устименко. НАН України. ДУ «Інститут економікоправових досліджень імені В.К. Макутова НАН України». Київ, 2020. С. 12-26.
4. Сірант М.М. Гарантії реалізації права на сприятливе навколишнє природне середовище. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 11. С. 49-53.
5. Антонюк У.В. Гарантії екологічних прав: проблеми наукової та нормативно-правової диференціації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 3(6). С. 101-105.
6. Ніценко В.С. Шляхи забезпечення сталого розвитку виробництва молока в Україні. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Том 4. № 3. С. 106-113.
7. Ніценко В.С., Сагайдак М.П., Бережна Ю.Г., Цуканов О.Ю. Соціально-економічні імперативи стану та розвитку овочового ринку: макроекономічний аспект. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2018. № 4. С. 5-17.
8. Nitsenko V. What is the Government Really Pursuing by Introducing Quarantine Measures in the Conditions of COVID-19? The Case of Ukraine. *Ukrainian Policymaker*. 2021. № 9. pp. 69-78.
9. Екологічні права людини: їх реалізація та захист. Офіційний сайт Державної екологічної інспекції України. URL: <http://oldversion.dei.gov.ua/2012-01-22-11-53-44/2012-04-09-18-54-49/4845-ekologichni-prava-lyudini-jikh-realizatsiya-ta-zakhist.html>
10. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
11. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
12. Karakash I. I. Legal guarantees for the implementation of environmental rights and obligations by citizens. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/20925/Karakash%20I.%20I.%20Legal%20guarantees%20for%20the%20implementation%20of%20environmental%20rights%20>
13. Mukhlynina M. Constitutional guarantees of citizens' rights as a condition for sustainable environmental development. E3S Web of Conferences 208, 06011 (2020). IFT 2020 URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2020/68/e3sconf_ift2020_06011.pdf.
14. Boyd D. The Right to a Healthy and Sustainable Environment in Aguila, Y. and Viñuales, J.E., 2019. A Global Pact for the Environment-Legal Foundations. University of Cambridge.
15. Ніценко В.С., Мазіна К.С., Цуканов О.Ю., Остапенко Р.М. Соціально-економічні імперативи розвитку України. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 4. С. 41-58.
16. Nitsenko V. Mismanagement in Ukraine. *Problems of Management in the 21st Century*. 2020. Vol. 15(1). pp. 4-8.

References

1. Krasnova, M.V., Krasnova, Yu.A. (2021). *Realizatsiia ta zakhyst ekolohichnykh prav hromadian: teoretyko-pravovi aspekty: naukove vydannia*. [Implementation and protection of environmental rights of citizens: theoretical and legal aspects]. FOP Yamchynskyi O.V. Kyiv. Ukraine.
2. Demchuk, T.I., Bordeniuk, O.V., Sheludiakov R.S. (2021). *Ekolohichne pravo Ukrainy* [Environmental law of Ukraine]. Chernivtsi. Ukraine.
3. Andreitsev, V.I. (2020). «The system of environmental security law: legislative principles, problems of legal understanding, formation, teaching». *Systemy haluzej prava v umovakh hlobal'nykh ekolohichnykh vyklykiv*. [Systems of branches of law in conditions of global environmental challenges]. *Proceeding of the Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference (November 27, 2020, Kyiv)*. Science ed. V.A. Ustymenko. NAS of Ukraine. State University "Institute of Economic and Legal Research named after V.K. Mamutov of the National Academy of Sciences of Ukraine", pp. 12-26.
4. Sirant, M.M. (2020). «Guarantees of the right to a favorable natural environment». *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. № 11, pp. 49-53.
5. Antoniuk U.V. (2014). «Guarantees of environmental rights: problems of scientific and normative-legal differentiation». *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. № 3(6), pp. 101-105.
6. Nitsenko V.S. (2019). «Ways to ensure sustainable development of milk production in Ukraine». *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*. Vol. 4, № 3, pp. 106-113. <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2019-3-12>
7. Nitsenko, V.S., Sahaidak, M.P., Berezhna, Yu.H., Tsukanov, O.Iu. (2018). «Socio-economic imperatives of the state and development of the vegetable market: macroeconomic aspect». *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky*. № 4, pp. 5-17.
8. Nitsenko, V. (2021). What is the Government Really Pursuing by Introducing Quarantine Measures in the Conditions of COVID-19? The Case of Ukraine. *Ukrainian Policymaker*. № 9, pp. 69-78. Available at: <https://doi.org/10.29202/up/9/6>.
9. Ekolohichni prava liudyny: yikh realizatsiia ta zakhyst. Ofitsiyni sait Derzhavnoi ekolohichnoi inspektsii Ukrainy [Environmental human rights: their implementation and protection]. Available at: <http://oldversion.dei.gov.ua/2012-01-22-11-53-44/2012-04-09-18-54-49/4845-ekologichni-prava-lyudini-jikh-realizatsiya-ta-zakhyst.html>.
10. Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady (strategiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku» [The Law of Ukraine «On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the Period Until 2030»]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.
11. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>.
12. Karakash I. I. Legal guarantees for the implementation of environmental rights and obligations by citizens. Available at: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/20925/Karakash%20I.%20I.%20Legal%20guarantees%20for%20the%20implementation%20of%20environmental%20rights%20>
13. Mukhlynina M. (2020). Constitutional guarantees of citizens' rights as a condition for sustainable environmental development. E3S Web of Conferences 208, 06011. Available at: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2020/68/e3sconf_ift2020_06011.pdf
14. Boyd D. (2019). *The Right to a Healthy and Sustainable Environment in Aguila. A Global Pact for the Environment-Legal Foundations*. University of Cambridge.
15. Nitsenko V.S., Masina K.S., Tsukanov O.Yu., Ostapenko R.M. (2017). Socio-economic imperatives of Ukraine's development. *Visnyk KhNAU im. V.V. Dokuchaieva. Serii «Ekonomichni nauky»*. № 4, pp. 41-58.
16. Nitsenko V. (2020). Mismanagement in Ukraine. *Problems of Management in the 21st Century*. Vol. 15(1), pp. 4-8. <https://doi.org/10.33225/pmc/20.15.04>.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2022 р.